

drugačni glasovi, vendar tudi za celotno akademijo velja vtis precejšnje naklonjenosti do nacionalnega socializma. (Mimogrede, o Srbiku in njegovem pojmovanju Avstrije in nemške enotnosti je Michael Derndarsky na celovski univerzi leta 1989 predložil habilitacijsko delo.) Analiza rezultatov izvolitev članov z nacionalno socialistično utemeljitvijo v recenzijah za čas 1938–1944 pokaže drugačno sliko, pri čemer je filozofsko historični razred seveda bolj na udaru. Predlogi so zapisani z navadnimi številkami, uspešne izvolitve so v oklepaju. Matematično naravoslovni razred je MN, filozofsko historični razred je FH. Ker je vrednotenje recenzij glede nacistične utemeljitve subjektivno, je to prikazano s 3 stopnjami. Nedvomna nacistična utemeljitev MN 1 (1), FH 4 (1), možna nacistična utemeljitev MN 16 (12), FH 30 (15), brez take utemeljitve MN 69 (57), FH 91 (48).

Na koncu bi opozoril še na tri navedbe, ki bi jih veljalo podrobneje raziskati. Na str. 258 piše, da je bilo v času 1940–1945 v akademijo Leopoldino izvoljenih 69 tujcev, od tega en Slovenec (Slowene). Kdo neki je to? Omenjena sta tudi dva strokovnjaka s slovenskima imenoma: nacistično usmerjeni romanist Ernst Gamillscheg (str. 79), ki je bil član Pruske akademije, in Camillo Praschniker (str. 107, 147) z Dunaja, ki ga za dopisnega člana Bavarske akademije leta 1942 minister ni potrdil, bil pa je član nacistične stranke in leta 1945 dopisni član filozofsko-zgodovinskega razreda dunajske akademije.

Jože Maček

Ranko Končar, Opozicione partije i autonomija Vojvodine 1929–1941. Novi Sad : Mir, 1995. 378 strani.

V političnem življenju oziroma ustavnopravnem razvoju jugoslovanske države med vojnama so znana in v zgodovinopisju že v precejšnji meri obdelana zlasti avtonomistično-federalistična gibanja in programi v Sloveniji, na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini ter v Črni gori, skromne pozornosti pa je bila deležna takšna dejavnost in usmeritev različnih političnih subjektov v Vojvodini. Prav doktorska disertacija Ranka Končarja z naslovom Meščanska opozicija in politično ustavne koncepcije o Vojvodini 1929–1941, ki jo je zagovarjal v začetku leta 1991 na Filozofski fakulteti v Ljubljani, pa dokazuje, da je zamisel avtonomnega položaja te pokrajine zaradi zgodovinskih, nacionalnopolitičnih, ekonomskih in kulturnih posebnosti živela že v prvem desetletju obstoja jugoslovanske države, v tridesetih letih pa se je v vrstah raznolikega vojvodinskega opozicijskega tabora široko razmahnila. Njena objava, z marginalnimi popravki, v knjižni obliki ima zaradi edino ustrezne metode obdelave vojvodinskega avtonomizma v okviru širokih demokratičnih proticentralističnih prizadevanj in gibanj v jugoslovanski državi za njeno ustavno preureditev na temelju etničnih in zgodovinskih načel, širši pomen. S tega vidika bo prav gotovo pritegnila tudi pozornost slovenskih bralcev, saj je bilo avtonomistično-federalistično gibanje konstanta in dominantna narodnopolitičnega življenja na Slovenskem, posebej pa so bile zahteve »za ohranitev pokrajinske identitete Vojvodine in za adekvatnejše reševanje njenih vitalnih ekonomskih problemov« (str. 7) vpete v srbsko-hrvaške odnose. Primerjava boja za poseben ustavni status zaradi sestavljene etnične strukture in zgodovinskih posebnosti je zlasti zanimiva z Bosno in Hercegovino, ki se prav tako kot Vojvodina ni mogla zadovoljiti z morebitno federalizacijo jugoslovanske države oziroma z rešitvijo ustavnega vprašanja ob upoštevanju le nacionalnega in ne tudi zgodovinskega kriterija za njeno državnopravno ureditev. Toda že različna usoda obeh pokrajin ob oblikovanju jugoslovanske države je poleg drugih razlik ustvarila tudi drugačno izhodišče za njuna avtonomistična prizadevanja med vojnama in tudi v kasnejših obdobjih. Bosna in Hercegovina se je združila s Kraljevino Srbijo kot izoblikovana posebna sestavna, lahko rečemo federativna, enota Države Slovencev, Hrvatov in Srbov 1. decembra 1918, Vojvodina pa se ji je nekaj dni prej neposredno priključila, čeprav so nekateri njeni predstavniki še v začetku oktobra sodelovali pri ustanovitvi Narodnega vijeća Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu.

Z osvetlitvijo te problematike avtor začenja prvo poglavje o političnih odnosih v Vojvodini 1918–1929, ki je pregleden uvod v osnovno temo s poudarkom na tistih dogodkih in procesih, ki omogočajo razumevanje posebnosti avtonomističnega gibanja v Vojvodini v tridesetih letih. Prav to poglavje daje odgovor na vprašanje, zakaj se je lotil obdelave te problematike le v zadnjem desetletju prve Jugoslavije. Avtor je svojo odločitev pojasnil takole: »Tisto, kar se je v političnem življenju Vojvodine do 1929 kazalo kot nezadovoljstvo z ekonomskimi in drugimi problemi razvoja Vojvodine, se od tedaj bolj poudarjeno pojavlja kot ustavno vprašanje« (str. 358).

Sintetični prikaz razmer v Vojvodini ter nasprotij med političnimi subjekti v procesu oblikovanja jugoslovanske države v prvih dveh podglavjih je zanimiv z več vidikov, posebej kot ilustracija pritiska vladajočih vrhov Kraljevine Srbije, da uveljavijo svojo vizijo in moč pri nastajanju Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, kot slika velike politične volje tudi za neko obliko samouprave v Vojvodini in kot izraz nezadovoljstva z naglo centralizacijo oziroma z ukinitvijo pokrajinskih oblastnih organov po prvdecembrskem aktu. Nekatero procese je zanimivo primerjati tudi s stanjem v Sloveniji, kjer je imelo v vojnem času gibanje za ustanovitev jugoslovanske države daljšo tradicijo kot v Vojvodini. Tu se je šele jeseni 1918 v

političnem življenju uveljavilo gibanje za nacionalno osvoboditev in odcepitev Južnih Slovanov v Bački, Banatu in Baranji od Ogrske, šele v začetku novembra pa je bil ustanovljen poseben odbor za izvedbo te naloge, medtem ko je v Sloveniji deloval Narodni svet že od avgusta 1918 in si ustvaril široko organizacijsko mrežo. Osnovna dilema v Vojvodini je bilo vprašanje načina njene vključitve v jugoslovansko državo: ali preko Zagreba oz. skupaj z drugimi sestavnimi enotami Države SHS ali pa neposredna priključitev h Kraljevini Srbiji. Njena vlada je preko vojvodinske Radikalne stranke uspela uveljaviti svojo »željo«. Po dolgotrajnih predhodnih razpravah privrženec srbske in jugoslovanske opcije je končno Velika narodna skupščina 25. novembra 1918 v Novem Sadu sprejela sklep o neposredni priključitvi h Kraljevini Srbiji, ki je z njim in z enako odločitvijo Črne gore naslednji dan okrepila svoj položaj v pogajanjih z Državo SHS o zedinjenju. Na omenjenem zasedanju pa so predstavniki Srbov, Hrvatov – Bunjevcev in drugih Slovanov sklenili ustanoviti Veliki narodni svet kot predstavniško telo in Narodno upravo kot njegov izvršilni organ, s čemer je bil v Vojvodini ustvarjen »državnopravni provizorij, v katerem je imela določeno samostojnost in samoupravni status« (str. 21). Njuna ustanovitev je torej omogočila, da se je Vojvodina pokazala »tudi kot politični subjekt nove države« (str. 355).

Nova oblastna organa pa zlasti zaradi delovanja madžarske civilne uprave in tudi nepriznavanja s srbske strani iz bojzani pred veliko osamosvojitvijo vojvodinske uprave glede na osrednjo oblast nista mogla uveljaviti takšne pristojnosti kot npr. narodni sveti in narodne vlade v deželah Države SHS. Po osvetlitvi zapletenih političnih domačih in mednarodnih okoliščin ter tedanje nacionalne sestave Banata, Bačke in Baranje, v katerih je bilo slovansko prebivalstvo v manjšini, srbsko pa je imelo s tretjinskim deležem v primerjavi z drugimi narodi le relativno večino, je v južnoslovanskem gibanju na tem območju prevladalo stališče, da za osvoboditev in odcepitev od Ogrske »ni drugih alternativ, razen opore na Srbijo in njeno vojaško moč« (str. 23). Toda ob likvidaciji najvišjih vojvodinskih oblastnih organov spomladi 1919 so se pokazala tudi prizadevanja in zahteve, da se »ohrani tudi določena pokrajinska samouprava« (str. 26). Po oblikovanju osrednje vlade 20. decembra je notranji minister Svetozar Pribičević zahteval odstop vseh narodnih vlad v prečanskih deželah, ne le Narodne uprave, kot bi izgledalo iz Končarjevega prikaza. Medtem ko je npr. Narodna vlada za Slovenijo glede na nov položaj takoj demisionirala, pa je Veliki narodni svet o tej zahtevi razpravljal. Na seji 28. decembra je za ostavko glasovalo 16 članov, kar 12 pa jih je z nasprotovanjem tej odločitvi izrazilo svojo privrženost še nadaljnjemu delovanju nekega organa, ki bi se kompetentno ukvarjal s specifičnimi problemi Vojvodine. Oba vojvodinska oblastna organa sta nato delovala še do marca 1919, »ko so se v procesu splošne centralizacije novoustvarjene jugoslovanske države likvidirale vse oblike pokrajinskih oblasti, utemeljene na zgodovinski in nacionalni osnovi« (str. 355). To ugotovitev moramo korigirati z dejstvom, da je v drugih prečanskih deželah, ki so bile pred zedinjenjem v okviru Države SHS, do tako radikalnega ukrepa prišlo šele z uveljavitvijo vidovdanske ustave, medtem ko so do tedaj v njih od začetka leta 1919 deželne vlade opravljale še določene avtonomne pristojnosti, hudo okrnjene v primerjavi s prejšnjimi narodnimi vladami, razmeroma največjo samostojnost oziroma avtonomijo pa si je uspela izbojevati Deželna vlada za Slovenijo. Vojvodina je bila torej prva pokrajina iz nekdanje Avstro-Ogrske, v kateri se je že kmalu po ustanovitvi Kraljevine SHS uveljavil dosledni centralizem. S podrobnejšim prikazom usode Vojvodine na prelomu 1918/19 ter s primerjavo z jugoslovanskim delom Slovenije in drugimi prečanskimi pokrajinami, smo želeli opozoriti zlasti na dejstvo, da so različne okoliščine vplivale tudi na različne možnosti za udejanjanje avtonomističnih teženj, kot so različni dejavniki vplivali na specifično sestavo in programsko usmeritev avtonomističnih gibanj v posameznih pokrajinah tedaj in v naslednjih obdobjih.

Ranko Končar je v prikazu posebnosti te problematike v Vojvodini v dvajsetih letih opozoril, da se je v okviru obeh najmočnejših strank v tej pokrajini, Radikalne in Demokratske stranke, ob načelni unitaristično-centralistični ureditvi, že v ustavni razpravi in zlasti ob gibanju za revizijo vidovdanske ustave začela polarizacija, ko so se v njih izoblikovale skupine, nezadovoljne zaradi težav vojvodinskega gospodarstva v novih razmerah, načina izvedbe agrarne reforme, najvišje stopnje obdavčitve, strogega centralističnega upravljanja in drugih razlogov, začele zavzemati za specifične interese Vojvodine. Zato je precej vojvodinskih radikalov podpiralo decentralizacijske ustavne zamisli Stojana Protića (Bačka, Banat in Baranja bi bile posebna enota), Samostojna demokratska stranka pa je na temelju zgodovinskih pravic pred uvedbo kraljeve diktature zahtevala avtonomijo Vojvodine. S tem je sprožila nove politične spopade glede ustavnega položaja Vojvodine, ki jih je režim diktature radikaliziral in poglobil. V programih Radikalne in Demokratske stranke pa so bile tudi zahteve za slovanizacijo Vojvodine.

Oblikovanje opozicijskega tabora, njegovo povezovanje ob programih za avtonomijo Vojvodine in specifičnosti vojvodinskega avtonomističnega gibanja v širših procesih za novo ustavnopravno ureditev Kraljevine Jugoslavije v tridesetih letih, je avtor podal v petih poglavjih in številnih podpoglavjih, pri čemer je za ločnice izbral splošne jugoslovanske mejnike (uvedbo diktature in oblikovanje opozicijskih punktacij leta 1932, volitve leta 1935 in oblikovanje Jugoslovanske radikalne zajednice, parlamentarne volitve leta

1938 in sporazum Cvetković-Maček), pri čemer je kronološko načelo prekinil le pri celovitem prikazu političnih koncepcij Komunistične stranke Jugoslavije glede avtonomistične problematike Vojvodine in celotne državne ureditve. Njeni pogledi so bili v vojnem času uresničeni z avtonomijo Vojvodine v okviru federalne Srbije kot sestavnega dela jugoslovanske federacije.

Prva velika prelomnica v vojvodinskem avtonomističnem gibanju je leto 1932, ko si je izoblikovalo svoj ustavni koncept, podoben federalističnim zamislim Kmečko-demokratske koalicije, in ko se je začelo povezovanje različnih opozicijskih strank in skupin za skupni boj za njegovo uresničitev. Somborska resolucija, ki jo je sprejela medstrankarska konferenca julija 1932, je poudarila načelo Vojvodino Vojvodincem. Njeno vsebino je širša konferenca predstavnikov opozicijskih delov Radikalne in Demokratske stranke, Samostojne demokratske stranke in Hrvatske seljačke stranke ter drugih skupin v razmerah, ki so nastale po Zagrebških punktacijah, konec decembra 1932 precizirala v Novosadski resoluciji z zahtevo, da ob bodoči preureditvi države Vojvodina s Sremom dobi enak položaj, kakršnega bodo imele tudi druge pokrajine. Konferenca je izvolila tudi akcijski izvršni odbor, ki naj bi skrbel za oblikovanje vojvodinskega opozicijskega gibanja in vodil razgovore v Beogradu in Zagrebu za uresničitev njenih sklepov. Vojvodinskih opozicijski radikali so izdelali tudi ustavni načrt, po katerem bi Jugoslavijo sestavljalo šest pokrajin s široko izvršilno in zakonodajno avtonomijo, med njimi Vojvodina. Sprejetje Novosadske resolucije, ki je bila »avtohtoni politični izraz« avtonomističnih procesov v Vojvodini, pa je imel za posledico zaostritev političnih spopadov z vodstvi srbijanskih opozicijskih strank v Beogradu, zlasti z radikali, demokrati in zemljoradniki. Avtor je prikazal tudi zamisli različnih »punktacij« o položaju Vojvodine.

Nov pomemben mejnik v vojvodinskem avtonomističnem gibanju je julijska konferenca leta 1935, na kateri so uresničili zamisel o tesnejši organizacijski povezavi opozicije in sklenili, da bo v bodoče nastopala kot Vojvodinska fronta z značajem nadstrankarske politične formacije. Ta ni bila raznolika le po politični sestavi, temveč tudi v socialnem pogledu, saj so v njej sodelovali in jo podpirali tako premožnejši sloji in izobraženci kot tudi deli kmečkega prebivalstva in pripadniki delavskega gibanja. Vojvodinska fronta je poudarjala nacionalno-zgodovinske temelje za ureditev jugoslovanske države in zato je zašla v krizo, ko se je po sporazumu Cvetković-Maček avgusta 1939 osnova za bodočo državno ureditev zožila le na etnični kriterij. Za primer, da bi prišlo do oblikovanja treh federalnih enot, srbske, hrvaške in slovenske, se je pri hrvaških opozicijskih politikih pojavila tudi zamisel o delitvi Vojvodine, medtem ko jo je seveda Srbija imela za integralni del svojega narodno državnega ozemlja. Končar je ob sklepu poudaril, da Vojvodinska fronta ni imela značaja nacionalnega gibanja, vodilni v njej so bili Srbi, in zato v sklepnem obdobju prve Jugoslavije ni nudila odpora na zožene nacionalne koncepcije, v imenu katerih so jo politično poskušali likvidirati. Vojvodinska fronta je s svojimi političnimi idejami in celovitimi zahtevami »pomembno vplivala na politične procese v Vojvodini...« (str. 359).

Avtor se je prvi lotil obdelave zelo kompleksne teme, ki jo je bogato dokumentiral z okoli 850 opombami. Poudariti moramo njegova velika hevristična prizadevanja, saj je uspel najbogatejše arhivsko gradivo dobiti v privatnih arhivskih zbirkah. Glede na to je mestoma v tekstu ali opombah navedel tudi obširnejše odlomke iz dotlej neznanih pisem in zapisnikov, s čemer je še bolj plastično osvetlil obravnavano problematiko. Seveda je uporabil tudi arhivske in časopisne vire iz javnih ustanov ter relevantno literaturo, za katero je poudaril njeno znanstveno pomembnost ne glede na možne kritične observacije na posamezne ocene. Knjigo je sklenil s povzetkom, ki je preveden tudi v angleški jezik, in registrom osebnih imen, med katerimi je precejkrat omenjen zlasti dr. Anton Korošec, pa tudi več drugih slovenskih politikov, kar prav tako odseva njegovo metodo obdelave vojvodinske avtonomistične problematike v širokem okviru prizadevanj za preureditev jugoslovanske države.

Monografija Ranka Končarja je v metodološkem, hevrističnem in vsebinskem pogledu uspešno delo. Vsestransko je izpolnil zastavljeni cilj, da s svojo knjigo »omogoči zgodovinsko razumevanje« ustavnega vprašanja Vojvodine in z relevantnimi dokumenti osvetli njegovo politično genezo. Njegovo delo je pomemben prispevek k politični podobi Vojvodine med vojnama kot tudi k celovitejši osvetlitvi prizadevanj, posebej srbskih in hrvaških, za novo ustavnopravno ureditev jugoslovanske države v tridesetih letih.

Miroslav Stiplovšek

Raoul Hilberg, *La distruzione degli Ebrei d'Europa*. 2 knjigi. Torino : Einaudi, 1995. 1385 strani.

Ob podpori nabavno-prodajne združne zveze COOP Nord-Est je ugledna italijanska založba Einaudi izdala temeljno študijo o nacističnem poskusu uničenja evropskih Judov. Gre za življensko delo ameriškega raziskovalca nemško-judovskega porekla Raoula Hilberga. Obsežno Hilbergovo delo je prvič izšlo že leta 1961 z naslovom *The Destruction of the European Jews*. Italijansko izdajo nove, dopolnjene izdaje iz leta 1985, je uredil Frediano Sessi.